

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 12 (Eylül/September 2023), s. 28-42.
Geliş Tarihi-Received: 21.08.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 17.09.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1347669

Osmanlı Kitap Kültürüne Dair Deneysel Bir Örnek: Kitap İsimleriyle Yazılmış Bir Mektup

A Letter Interlaced with Book Titles: An Example of Ottoman Experimental Literature

Şeyma BENLİ*

Öz

Klasikleşmiş, dolayısıyla belli kurallara, şablonlara sahip olan Osmanlı edebiyatında şair ve münşiler bu sınırlar içinde özgünlüğü yakalama gayretinde olmuşlardır. Zaman zaman dil malzemesini alışılmışın dışında kullanarak yeni içerikler, üsluplar ve teknikler geliştirmişlerdir. Deneysel edebiyat olarak adlandırılabilir bu girişimler Osmanlı edebiyatına zenginlik ve hareket katan unsurlardandır. Bu makale, şekil olarak klasik döneme has mektup özelliği taşıyan, ancak baştan sona kitap isimleri ve nispeten daha az olmak üzere ilmi terimlerle inşa edilmiş bir mektubu ortaya çıkararak Osmanlı edebiyatının deneysel ürünlerine yeni bir örnek kazandırmayı amaçlamaktadır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY09652 numarada *Münşeat Mecmuası* adıyla kayıtlı nüshada bulunan mektubun yazarı ve muhatabı belli değildir. Fakat zikrettiği eserlerden hareketle en erken 18. yüzyılda yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu şekilde kitap isimleri ile yazılmış şiirler veya ilmi terimlerle yazılmış mektup örnekleri bulunmakla birlikte hem kitap isimleri hem de ilmi terimleri barındıran mektup örneğine ilk kez tesadüf edilmiştir. Makalede mektubun çeviri yazımı ve modern Türkçeye çevirisi verilmiş, kitap isimleri ve terimlerin dökümü yapılmış ve yazıldığı dönemin kitap kültürüne dair bu mektubun neler söylediği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı kitap kültürü, Osmanlı edebiyatında deneysel metinler, mektup, inşa.

Abstract

Despite being constrained by sets of well-defined rules and norms, Ottoman poets and authors would attempt to express a certain originality in their writings. By manipulating language in otherwise peculiar ways, they would occasionally develop new literary content, styles, and techniques. These initiatives, all of which fall under the genre of experimental literature, greatly enriched Ottoman literature. This article analyzes a recently unearthed example of the experimental texts in Ottoman literature - a letter that, albeit having all the formal characteristics of a letter from the classical period, is composed mostly of book titles, a comparatively fewer number of academic terms. The letter, its author and addressee of which is unknown, is part of the larger manuscript *Münşeat Mecmuası* (No. NEKTY09652) housed in Istanbul University Rare Books Library. The works mentioned in the letter, however, allow us to conclude that it was written no earlier than the 18th century. Although we have a few isolated examples of poems written using book titles and letters using academic terms at our

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İstanbul/Türkiye, e-posta: seyma.benli@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9870-5479.

current disposal, this is the first time that we encounter a letter containing both book titles and academic terms. This article includes the transliteration and translation of the letter into modern Turkish, lists the book titles and terms contained therewithin, and discusses what this letter's author had to say about the book culture of the period during which he lived.

Keywords: Ottoman book culture, experimental texts in Ottoman literature, letter, ornamented prose.

Giriş

Hemen her konunun çok çeşitli şekil ve üslupla yazılabildiği bir alan sunan edebiyatta kimi sanatçılar kendilerine bazı sınırlar çizerek işleri daha da zorlaştırmış, adeta hüner sahasında meydan okumuşlardır. Deneysel edebiyat olarak adlandırılan bu girişimin erken modern dönemde adı konulmamış örneklerine rastlanabilmekteyse de bir edebî akım olarak 1960 yılı Fransa'sında ortaya çıktığı bilinmektedir. Dursun Ali Tökel ise *Deneysel Edebiyat Yönüyle Divan Şiiri* adlı kitabında, Batı edebiyatlarındaki örneklerden daha da geriye götürülebilecek örnekleri klasik Türk edebiyatında tesadüf edilebileceğini kapsamlı bir şekilde gösterir. Deneysel edebiyatçılar, bir kelimeyi oluşturan harflerin yer değiştirmesiyle yeni kelimeler elde edebilme (anagram), bir metinde bazı harfleri kullanmama (lipogram) gibi teknikler, yenilikler denerler (2010, s. 13-25).¹ Klasik Türk edebiyatında hem buna benzer hem de daha farklı deneysel metinler vardır. Örneğin, bir gazeldeki kelimelerin numaralandırılarak o numaralara göre dizildiğinde farklı bir şiir elde edilen gazel ender gazeller (Koçoğlu, 2016), şiirdeki kelimelerinin ilk harflerinin bir önceki kelimenin son harfinden seçilen müselles gazeller (Topal, 2017), 98 farklı biçimde okunabilen tek bir beyit (Ciğa, 2000; Egüz, 2001) ya da şiirlerin belli bir şekilde istiflendiği ve bu istifin şiirin anlamı ile irtibatlı olduğu görsel şiir (Şenödeyici, 2012) gibi dikkate değer deneysel metinler mevcuttur.² Bu metinler arasında Tökel, belli bir disipline ait terimlerle kurulan şiirleri de alır. Bu bağlamda bölge ve şehir, yemek ve elbise adları; gemicilik, satranç ve musiki terimleri; Kur'an sureleri ve kitap adlarıyla yazılmış şiirlere yer verir. Bu makalenin konusu olan mektuptaki gibi kitap adlarıyla yazılmış şiir örneği şöyle başlar:

“Dilâ nedür sebep-i men'-i iktisâb-ı kemâl
Binâ-yı ma'siyete tâ-be-key bu sarf-ı hayâl
Beyân-ı muhtasar ile bana nedür maksûd
Dem-â-dem eylemeden nef'i zara istibdâl” (Tökel, 2010, s. 237)

Tökel'in 18. yüzyıl şairi Yüsrî'den alıntılı olduğu bu şiir aslında bir naattır. Ancak şair kendisine bir sınır çizerek naatını kitap isimleriyle oluşturmuştur. Elbette ilgili kelimeler tevriyeli olarak kullanılmış, seçilen kelimeler ilgili kitapları çağrıştıracak şekilde lügat anlamlarıyla kullanılmıştır.

Bu tür deneysel çalışmalara mektup geleneğinde de rastlamak mümkündür. Örneğin, Süleyman Nahîfî'nin (ö. 1151/1738) Arapça sarf ve nahiv terimleriyle yazdığı şu mektuba dikkatimizi verebiliriz:

“...illet-i gurbet derûnumda iken nihâyetinde 'illet-i süknâ ile sîga-i vücûdum lefif-i makrûna müşâhebetle emsile-i 'unsurum 'ilel [ü] emrâzdan sahîh ü sâlim

¹ Levent Şentürk, bazı deneysel edebiyat tekniklerini örnekleriyle madde madde açıklamıştır. Detaylı bilgi için bkz. 2003, s. 58-67.

² Bu örnekleri çoğaltmak mümkün, fakat bütün örnekleri ve çalışmaları burada zikretmek mümkün değildir. Daha fazla bilgi için atıfta bulunan yayınlara ve onların kaynaklarına müracaat edilebilir. Ayrıca klasik dönemde farklı deneysel ürünlerin bir araya toplandığı mecmualar da bulunmaktadır (bkz. Köksal, 2019). Bu durum, o dönemde deneysel metinlere özel ilgi duyan kimselerin varlığını göstermektedir.

olmayup te'âkub-ı kazâ-yı âsümânî ile âlâm u ekdârım **muzâ'af** olmağla..." (Ekinci, 2015, s. 283).

Bu makalenin konusu olan mektup ise Yüsrî ile Nahîfî örneklerinin kesişim noktasında gibidir. Kitap isimleriyle yazılmış olması yönüyle Yüsrî ile, mektup şeklinde yazılmış olması yönüyle de Nahîfî ile muvafıktır. Mecmualar tarandıkça benzerleri çıkması muhtemel olmakla birlikte mevcut bilgilere göre tek olan bu örnek, mektup geleneği içindeki deneysel ürünlerin ortaya çıkarılmasına vesile olması amacıyla bu makalede incelenecek ve neşredilecektir.

Mektubun Genel Hususiyetleri

Mektup, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY09652 numarada *Münşeât Mecmuası* adıyla kayıtlı 22 varaklık bir nüshanın 15a varığında bulunmaktadır.³ Yazı stilleri ve satır sayıları değişkenlik gösteren nüsha, farklı konumlardaki kişilere nasıl mektup yazılacağını gösteren örneklerle doludur. Burada ele aldığımız mektup örneği ise diğerlerinden farklı, klişe olmayan bir örnektir. Mecmuanın müellifi veya derleyeni muhtemelen bu tarz deneysel mektupların da yazılabileceğini göstermek amacıyla mektuba yer vermiştir. Mektup yazarına dair ise bir işaret bulunmamaktadır.

Yaklaşık bir sayfa hacminde mensur bir mektup şeklinde kurgulanmış olan metin İslam ilim ve kültürüne dair kaynak niteliğinde olan, Osmanlı ilim çevrelerince de okunan eserlerin isimleriyle yazılmakla birlikte kelime anlamlarıyla da anlamlı bir bütün oluşturabilecek niteliktedir. Klasik dönemde yazılan eserlerin ismi genellikle uzun olduğu için mektupta çoğunlukla ilgili kitabı hatırlatan, kitap isminden seçilmiş bir kelimeye yer verilmiştir. Kısa isimli olanlardan bazıları ise tam olarak zikredilmiştir. Mektupta ana vurgu kitap isimleri üzerinde olmakla birlikte bazı ilmî terimler de bulunmakta ve aynı şekilde tevriyeli kullanılmaktadır.

Mektubun İçeriği

Mektup yazarı, kardeşi veya kardeşi gibi gördüğü birisinin erdemli, bilgili, hünerli ve hayır sahibi biri olduğundan sitayişle bahsederek mektubunu başlar ve onun halinden sual eder. Sonra da kendi ahvalinden haber vermeye başlar. Hayatın "gül bahçesinde"⁴ iyi olduğunu, talebelere dinî dersler vererek İslam'a hizmet etmekle meşgul olduğunu bildirir. Bu da mektup yazarının bir müderris olabileceğini düşündürür. Anlaşıldığı kadarıyla mektup gönderilen, mektup gönderene düzenli olarak kitap temin etmektedir. Hatta mektupta ismi zikredilen eserlerin, müderrisin veya medresenin kütüphanesinde bulunan kitapların ismi olması ihtimal dahilindedir. Bu düzenli ya da düzensiz ama birden fazla gerçekleştiği anlaşılan kitap gönderiminde bu sefer gönderilen *Tezkiretü's-şu'arâ* ya da *Kenzü'l-hakâyık ve Keşfü'd-dekâyk* adlı eserler veya ikisi birdendir.

Mektupta bir önceki sefer gönderilen Mir Hüseyin'in -ki burada kastedilen Nişaburlu Mir Hüseyin'in meşhur muamma risalesi olmalıdır- bahçeye, yani kütüphaneye ulaşip ulaşmadığı sorusuna da cevap verilir. Mektup yazarı, söz konusu eserin gündüz gidip gelip akşam olunca bahçede karar kıldığını söyler. Burada yazarın, kitabın farklı kişilerce kullanılıp veya ödünç alınıp gece olunca yine kütüphanedeki yerini aldığını anlatmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bu sırada kütüphanenin anahtarının Hâcib-zâde'de olduğunu, fakat "rûz-ı Hızır" (Hidrellez) gelince bahçenin usturasız traş edilmişe

³ Nüshaya şu adresten erişilebilir: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty09562.pdf>

⁴ Bu noktadan itibaren bahçe metaforu sıklıkla kullanılır ve mektup boyunca bahçe, kütüphaneyi imler. Bahçe, Atillâ Şentürk'e göre, Osmanlı şiirini besleyen temel unsurlardan biridir. Bahçe ve unsurları etrafında geliştirilen fikir ve hayallere hemen her eserde rastlamak mümkündür (2017, s. 41). Bu mektup da bahçe metaforuna dayanılarak kurgulanmıştır.

dönüp her tarafı ot bastığını belirtir. Öncelikle Hâcib-zâde'nin kurgusal bir karakter mi, yoksa gerçek bir kişi mi olduğu belirsizdir.⁵ Kelime anlamıyla alacak olursak Hâcib-zâde, kapıcının oğlu anlamına gelir. Cümlelerin bu iki kanadı birlikte düşünüldüğünde, söz konusu dönemin bolluk getirdiği, bağlam hesaba katıldığında kütüphaneye çok kitap geldiği, ancak -Hâcib-zâde'nin idaresi altında olmasına rağmen- dağınık ve düzensiz bir görüntü sergilediği şeklinde anlaşılabilir. Devamında ise Hıdrellez'den bir gün önce 40 çeşit otun toplanması (Artun, 2007, s. 4) veya bazı dileklerin kâğıtlara yazılıp gül fidanlarının altına gömülmesi (Turan, 2008, s. 96) ritüellerine telmihte bulunuluyor olabilir. Yerdeki otlar sökülerek insanlar dilek kâğıtlarını toprağa gömmüş ve bu işlem o kadar çok yapılmıştır ki otlar her yanda dağınık ve biçimsiz şekilde durmaktadır. Ancak bu her tarafa saçılmış otları veya dilek yazılı kâğıtları bağlamdan hareketle birer kitap olarak düşünürsek Hâcib-zâde gibi birisinin idaresi altında olmasına rağmen bu dönemde kitaplarla ilgili bir karışıklığın zuhur etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Neyse ki hediye gelen kitap, gönderici tarafından belli kurallara göre ne eksik ne fazla, kâfi derecede açıklanmış -dolayısıyla bir karışıklığa mahal verilmemiş- ve yazar da açıklamalara ayrıntılarıyla vakıf olmuştur. Burada muhtemelen kitabı ve nüshayı tanıtıcı ve bazı yönlendirmeleri havi bir bilgi notundan bahsedilmektedir. Yazar bu bilgi notunun kendisi için yararlı olduğunu ve hizb-i azam gibi sarığının köşesine yerleştirdiğini belirtir.⁶ Bilgi notunun içeriğini biraz daha açıklar ve nottaki açıklamaların görünen durumun yazıya dökülmüş versiyonu olduğunu, kitabın ciltlerinin düzeni ve ödünç alımıyla ilgili bilgiler içerdiğini, çoğaltılması yönünde telkinde bulunulduğunu ve belki bazı maddi kusurlarının var olduğunu anlatır. Ancak gönderilen kitap o kadar değerlidir ki teşrifleriyle yeni geldiği yeri vezirlerin kütüphanesi gibi kıymetli bir hale getirmiştir. Okunmakta olan kitaplar ve içinde anlatılanlar ile kütüphane harika bir yere dönüşmüştür.

Yazar, muhatabına eğer gönderilen kitapta anlatılan gönle dokunan hikayeleri akıl yürüterek ve şairlerin ölçüsü aruzu kullanarak o kitabın bir mucize gibi olduğunu ve akıllı kimseleri bilgiye doyurduğunu Allah'ın yardımıyla keşfetme gayretinde olursa, kadınların yardımcısı ve tarikat pirinin vasiyetlerinin yazıcısı olacağını söyler. Burada kitabı özümseyerek okumasını ve hatta nazma çekmesini tavsiye ettiği anlaşılmaktadır, böylece içerik bakımından zahir, manzum olmasıyla da batın ehline hitap edecek bir kitap vücuda getirmesini beklemektedir. Son olarak usturanın (belki ustura gibi keskin kitabın) kıymetlisi çok pahalı olduğu için hem de duruma ve zamana uygun bir hediye olsun diye gönderiminin geciktirilmiş olabileceğini belirtir.

⁵ Mektupta bahsi geçen Arap diline dair eserlerden *Kâfiye* ve *Şâfiye* adlı eserlerin müellifi İbnü'l-Hâcib'i de Hâcib-zâde olarak düşünmek mümkündür. Bu durumda bahçenin/kütüphanenin, yani ilmin anahtarının onda olduğunun söylenmesi ile Arapçanın 'âlî ilimlere ulaşmak için öğrenilen âli ilim olarak kabulü, bir başka deyişle gerçek ilimlerin anahtarı olarak görülmesi arasında bir bağıntı kurulabilir. Gerçek hayattan biri olduğu ihtimalinden hareket edersek bu kişinin Hâcib-zâde Mehmed Rev'î Efendi (ö. Cemâziyelâhir 1100/Mart-Nisan 1689) olabileceğini söylemek mümkündür. Saray hacibi bir babanın oğlu olduğu için Hâcib-zâde olarak anılan Mehmed Rev'î Efendi çeşitli medreselerde müderrislik yapmış, en sonunda kadılığa geçerek bu görevde iken vefat etmiştir. Münşeati ve fıkha dair eserleri vardır (Kesik, 2020). Dolayısıyla hem tarih bakımından hem de konum bakımından mektupta çizilen profile uygun bir görünüm sergiler. Hıdrelleze yakın bir zamanda vefat etmesi nedeniyle, Hıdrellez'den sonra bahçenin/kütüphanenin karmaşık ve düzensiz görünümünün belki de onun ölümünden kaynaklandığını, dolayısıyla Mehmed Rev'î'nin ilgilendiği bir kütüphaneden bahsedildiğini düşünebiliriz. Ya da rûz-ı Hızır'ı Hızır'ın günü/devri şeklinde yorumlayabiliriz. Böyle olunca da kütüphane sorumluluğunun Hâcib-zâde'den Hızır isimli birine geçtiğini ve onun idaresinden de hoşnut kalınmadığını anlayabiliriz. Aslında bu ihtimalleri çoğaltmak mümkündür. Fakat daha güçlü bir karinenin yoksunluğu bizi kuvvetli bir yargıya ulaşmaktan alıkoymaktadır.

⁶ Bu ayrıntı hizb-i azam duasının muska gibi üstte taşındığına dair bir bilgi verir.

Mektubun sonuç kısmında yazar, muhatabının daima mutlu ve sağlıklı olmasını niyaz eder. Ardından o ortaya çıktığından beri ortalıkta dedikodunun eksik olmadığını söyler. Tali meseleleri de cevaplayan bir mektupla beraber gönül kütüphanesinden doğru kitapları seçip göndermesini ister. Gelince onlara da gözü gibi bakacağını altını çizerek. Dua temennisiyle mektubu sonlandırır.

Mektupta Zikredilen Eserler ya da Eğitilmiş Osmanlıların Okuduğu Kitaplar⁷

Mektup, böylesine bir kurguyu ya da gerçeği ifade ederken, kullandığı kelimeler aynı zamanda eğitilmiş Osmanlılara bazı eserleri çağrıştırmaktadır, medrese eğitimi sırasında ders kitabı olarak ya da ders dışında bilgi ve görgülerini arttırmak amacıyla okudukları eserleri. Böylelikle mektup, okuyan için hem estetik zevk alacağı hem eğleneceği hem de baştan sona tevriye örnekleriyle dolu bu mektubun yazarının sanat kudretine hayranlık duyacağı bir metne dönüşür. Zira 100'e yakın kitap ismini bir sayfalık bir mektupta iki anlama da gelecek şekilde kullanmak ve bir araya getirmek belli bir hüner gerektirir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, mektupta farklı ilim dallarından 96 eser zikredilmektedir. Bu eserlerin bir dökümünü yaptıktan sonra değerlendirmesine geçebiliriz.

İlim Dalı	Eser	Müellif
Tefsir	[el-]Keşşâf	Zemahşerî (ö. 538/1144)
Hadis	1. Mesâbîh[u's-Sünne] 2. [el-]Fâ'ik [fî Garîbî'l-Hadîs] 3. Meşârik[u'l-Envâri'n-Nebeviyye] 4. Nuhbe[tü'l-Fiker] 5. Enmûzecü'l-Lebîb	1. Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122) 2. Zemahşerî 3. Râdiyyüddin es-Sâgânî (ö. 650/1252) 4. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) 5. Celalüddin Süyûtî (ö. 911/1505)
Fıkıh	1. [el-]Mebûsât 2. Şir'a-i [tü'l-]İslâm 3. Bedâi'[u's-Sanâi'] 4. Hidâye 5. Muhtasaru'l-Müntehâ 6. Tuhfetü'l-Mülûk 7. [el-]Minhâc ⁸ 8. Tahsîl 9. Mecma'u'l-Bahreyn 10. Vikâye 11. Münye 12. Şerhu'l-Hidâye ⁹ 13. [en-]Nihâye 14. Tenkîh 15. Tavzîh 16. Muhtasar-ı Vikâye/Nikâye ¹⁰ 17. Gâyetü'l-beyân 18. Telvîh	1. Serahsî (ö. 483/1090) 2. İmâmzâde (ö. 573/1177) 3. Kâsânî (ö. 587/1191) 4. Burhâneddîn el-Merginânî (ö. 593/1197) 5. İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) 6. Zeynüddin er-Râzî (ö. 666/1268'den sonra) 7. Nevevî (ö. 676/1277) 8. Sirâcüddîn el-Urmevî (ö. 682/1283) 9. İbnü's-Sââtî (ö. 694/1295) 10. Burhânüşşerîa (ö. 8/14. yy) 11. Sedîdüddîn el-Kaşgârî (ö. 705/1305) 12. Tâcüşşerîa (ö. 709/1309) 13. Hüsâmeddîn es-Sıgnâkî (ö. 714/1314) 14. Sadrüşşerîa (ö. 747/1346) 15. Sadrüşşerîa

⁷ Bu bölümde farkına varamadığım bazı eserlere dikkat çeken Doç. Dr. Ali Benli'ye çok teşekkür ederim.

⁸ Nevevî'nin Minhâc adını taşıyan hadis ilmine dair bir eseri daha vardır, fakat medreselerde okunduğu tespit edilen Minhâc'ı fıkha dair olduğu için bu kısma alındı.

⁹ Bu eser, mektupta müellifinin ismiyle geçmektedir. Kimi zaman müellif ismi söylenilerek aslında onun meşhur olmuş eseri kastedildiği gerçeğinden hareketle bu müellifin Osmanlı medreselerinde okutulduğu bilinen bu esere atıf yapıldığına kanaat getirilmiştir.

¹⁰ Üstteki dipnotta belirtilen husus burada da geçerlidir. Nitekim bu eser terekelerde yazarının adıyla, Sadrüşşerîa şeklinde kaydedilmiştir (Aydın ve Erünsal, 2019, s. 189).

	<p>19. <i>Înâye</i> 20. <i>Ekmel</i> 21. <i>Mecma'[Câmi]u'l-Fusûleyn</i> 22. Mu'inü'l-kudât 23. <i>Gurer</i> 24. <i>Dürer</i> 25. <i>Mirkât[ü'l-Vusûl]</i> 26. Bahr-i Râ'ik 27. <i>[el-]Eşbâh [ve'n-]Nezâir</i>¹¹ 28. İmâd[ü'l-İslâm] 29. <i>Mülteka'l-Ebhur</i> 30. <i>Tenvîrü'l-Esbâr</i> 31. <i>Dav'ü'n-Nehâr</i></p>	<p>16. <i>Sadrüşşerîa</i> 17. <i>Kıvâmüddîn el-İtkânî</i> (ö. 758/1357) 18. <i>Sadeddîn et-Teftâzânî</i> (ö. 792/1390) 19. <i>Ekmeleddin Bâbertî</i> (ö. 786/1383) 20. <i>Bâbertî</i> 21. <i>Bedreddîn Simâvî</i> (ö. 823/1420) 22. Şemsüddîn el-Minhâcî (ö. 889/1484/ten sonra) 23. <i>Molla Hüsrev</i> (ö. 970/1563) 24. <i>Molla Hüsrev</i> 25. <i>Molla Hüsrev</i> 26. İbn Nüceym (ö. 970/1563) 27. <i>İbn Nüceym</i> 28. Abdurrahman Aksarayî (ö. 950/1543'ten sonra) 29. <i>İbrahim el-Halebî</i> (ö. 956/1549) 30. <i>Şemseddîn et-Timurtâşî</i> (ö. 1004/1595) 31. <i>Celâl el-Yemenî</i> (ö. 1079/1668)</p>
Kelam, Mantık ve Felsefe	<p>1. <i>[es-]Sevâd[ü'l-A'zam]</i> 2. <i>[el-]İşârât [ve't-Tenbîhât]</i> 3. Tabsıra[tü'l-Edille] 4. <i>Tavâli'[u'l-Envâr]</i> 5. <i>Mevâkıf</i> 6. <i>Şerh-i [u'l-]Makâsîd</i> 7. <i>Tehzîb[ü'l-Mantık ve'l-keâm]</i> 8. <i>Hayâlî</i></p>	<p>1. <i>Hakîm es-Semerkindî</i> (ö. 342/953) 2. <i>İbn Sînâ</i> (ö. 428/1037) 3. Ebu'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115) 4. <i>Kadı Beyzâvî</i> (ö. 685/1286) 5. <i>Adüdüddîn el-İcî</i> (ö. 756/1355) 6. <i>Teftâzânî</i> 7. <i>Teftâzânî</i> 8. <i>Molla Hayâlî</i></p>
Tasavvuf	<p>1. İhyâ[u' Ulûmi'd-dîn] 2. <i>Fusûs</i> 3. <i>[el-]Fütûhât[ü'l-Mekkiyye]</i> 4. Kenzü'l-hakâyyık ve Keşfü'd-dekâyyık 5. Tecelliyât[ü Arâisi'n-Nusûs]</p>	<p>1. Gazzâlî (ö. 505/1111) 2. <i>İbnü'l-Arabî</i> (ö. 638/1240) 3. <i>İbnü'l-Arabî</i> 4. Üsküdarlı Aşkî (ö. 984/1576) 5. Abdullah Bosnevî (ö. 1054/1644)</p>
Arap Dili ve Belâgatı	<p>1. <i>Emsile</i> 2. <i>Binâ</i> 3. <i>Maksûd</i> 4. <i>Avâmil</i> 5. <i>[el-]Misbâh [fi'n-Nahv]</i> 6. <i>Miftâh[u'l-Ulûm]</i> 7. <i>[el-]Mutavvel</i> 8. <i>[el-]Muhtasar[ü'l-Meânî]</i>¹² 9. <i>Kâfiye</i> 10. <i>Şâfiye</i> 11. <i>Merâh[u'l-Ervâh]</i> 12. <i>Muğni'l-Lebîb</i> 13. <i>Kavâ'idü'l-l'râb</i></p>	<p>1. <i>Anonim</i> 2. <i>Anonim</i> 3. <i>Anonim</i> 4. <i>Birgivi</i> (ö. 981/1573) 5. <i>Mutarrizî</i> (ö. 610/1213) 6. <i>Sekkâkî</i> (ö. 626/1229) 7. <i>Teftâzânî</i> 8. <i>Teftâzânî</i> 9. <i>İbnü'l-Hâcib</i> (ö. 646/1249) 10. <i>İbnü'l-Hâcib</i> 11. <i>Ahmed b. Ali b. Mes'ûd</i> (ö. 8/14. yy başları) 12. <i>İbn Hişâm en-Nahvî</i> (ö. 761/1360) 13. <i>İbn Hişâm en-Nahvî</i></p>
Edebiyat	<p>1. Şehnâme 2. Makâmât-ı Harîrî 3. <i>Gülîstân</i></p>	<p>1. Firdevsî (ö. 411/1020?) 2. el-Harîrî (ö. 516/1122) 3. <i>Sa'dî-i Şirâzî</i> (ö. 691/1292)</p>

¹¹ *Eşbah ve nezair*, birbirine benzeyen meseleler hakkında barındırdığı incelikler nedeniyle sadece fakihlerin anlayabileceği ve bu nedenle farklı hüküm verebildikleri konular anlamına gelen fikhî bir terimdir (Erdoğan, 2013, s. 127). Bu terimin kitap başlığı altında zikredilmesinin nedeni bu konuda İbn Nüceym'in eserinin Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okunduğu bilindiğinden kastın da bu eser olduğu düşünülmüştür.

¹² Bu adı taşıyan pek çok eser bulunmakla birlikte metinde *Mutavvel* ile yan yana kullanıldığından Arap diliyle ilgili olan *Muhtasar'*ın kastedildiğini söyleyebiliriz.

	4. <i>Risâle-i Muammâ</i> ¹³ 5. <i>Envâr-ı Süheylî</i> 6. <i>Tezkiretü's-Şu'arâ</i> 7. <i>Hilye-i Hâkânî</i> 8. <i>Dîvân</i> ¹⁴ 9. <i>Hayriyye</i>	4. Mîr Hüseyin Nişâbü'rî (ö. 904/1498-9) 5. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî (ö. 910/1504-5) 6. Latîfî 7. Hâkânî Mehmed Bey (ö. 1015/1606) 8. Sâib-i Tebrizî (ö. 1087/1676?) 9. Nâbî (ö. 1124/1712)
Lugat	1. <i>Tâcü'l-lüga</i> ¹⁵ 2. <i>[el-]Kâmûs[u'l-muhîl]</i> 3. <i>[Tuhfe-i] Şâhidî</i> 4. <i>Lehçe[tü'l-lugât]</i>	1. Cevherî (ö. 400/1009' dan önce) 2. Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) 3. Şahidî İbrahim Dede (ö. 957/1550) 4. Şeyhülislam Esad Efendi (ö. 1166/1753)
Tabakât	1. <i>Nefehât[ü'l-Üns]</i> 2. <i>[eş-]Şakâyyık[u'n-nu'mâniyye]</i> 3. <i>Hadîkatü'l-vüzerâ</i>	1. Abdurrahman-ı Câmî (898/1492) 2. Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561) 3. Osmanzâde Ahmed Taib (ö. 1136/1724)
Tıp	1. <i>[el-]Kânûn [fi't-tib]</i> 2. <i>Takvîmü'l-ebdân</i>	1. İbn Sînâ (ö. 428/1037) 2. İbn Cezle (ö. 493/1100)
Astronomi	<i>[Risâle-i] Mukantarât</i>	Mustafa b. Ali el-Muvakkıt (ö. 979/1571)
İlm-i Hisâb ve Hendese	1. <i>Hulâsa[tu'l-Hisâb]</i> 2. <i>Tahrîr[u Usûli'l-Hendese]</i>	1. Bahâeddîn el-Âmilî (ö. 1031/1622) 2. Nasîreddîn et-Tûsî (ö. 672/1274)
Tarih ve Coğrafya	1. <i>Tuhfetü'l-kibâr</i> 2. <i>Cihân-nümâ</i> 3. <i>Şifâ'u'l-kulûb [fi menâkıbı Benî Eyyûb]</i> 4. <i>Me'âsir[-i Selîm Hânî]</i>	1. Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) 2. Kâtip Çelebi 3. İzzedin el-Askalânî (ö. 876/1471) 4. Nişancı Celâlzâde Mustafa (ö. 975/1567)
Eğitim ve Ahlâk	1. <i>Hedâyâ</i> 2. <i>Ta'lîm-i[ü'l-]Müte'allim 3. Behçe[tü'l-Hadâ'ik]</i> ¹⁶	1. İbn Ebû'd-Dünyâ (ö. 281/894) 2. Burhâneddin ez-Zernûcî'nin (ö. 6/12. yy sonu) 3. Anonim
Popüler Dinî Eserler	1. <i>[et-]Tarikat-ı[ü'l-] Muhammediyye</i> 2. <i>[el-]Hizb-i[ü'l-] A'zam</i> 3. <i>[el-]Hısn-ı[ü'l-] Hasîn</i> 4. <i>Delâilü'l-hayrât</i>	1. Birgivi Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573) 2. Ali el-Kâri (ö. 1014/1605) 3. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) 4. Şeyh Cezûlî (ö. 870/1465)
Batınî İlimler	<i>Şemsü'l-me'ârif</i>	Ahmed b. Ali el-Bûnî (ö. 622/1225)

Osmanlı medrese müfredatı ile ilgili veya medrese talebelerinin tereke kayıtlarından hareketle Osmanlı'da kitap kültürüne dair yapılmış çok sayıda çalışma vardır ve bu çalışmalarda zikredilen eserlerle mektuptaki eserler büyük ölçüde örtüşmektedir. Bir diğer ifadeyle, mektupta işaret edilen eserlerin önemli kısmı medreselerde okutulan ders kitaplarından müteşekkildir. Bununla birlikte listede koyu yazılmış olan eserler söz konusu çalışmalarda ders kitapları arasında zikredilmemektedir.¹⁷ Bu noktada Osmanlı medreselerinde asırlar boyu değişmeden kalmış belli bir müfredat

¹³ Mir Hüseyin denildiğinde de muamma söylemede zirve olmuş bu şairin muamma risalesi akla gelmektedir.

¹⁴ Bir önceki dipnottaki husus bu eserde de geçerlidir.

¹⁵ Mektupta bu isimle geçmemekle birlikte cevherî-i kelimât (kelimelerin cevherisi) tamlamasından Cevherî'nin nihayetinde kelimelerle ilgili olan bu eserine gönderme yapıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁶ Behçe kelimesi ile başlayan çok sayıda eser bulunmakla birlikte metinde bahçenin behçeliğinden bahsedildiği için mana bakımından uyumlu olan *Behçetü'l-Hadâ'ik*'in kastedildiğini düşünebiliriz.

¹⁷ Karşılaştığımız kaynaklar için bkz. Ergün, 1996; İzgi, 1997; Fazlıoğlu, 2003a; Fazlıoğlu, 2003b; Ahmed and Filipovic, 2004; Fazlıoğlu, 2005; Hızlı, 2008; Muhacir, 2013; Öktem, 2017; Şeşen, 2018; Tak ve Aydın, 2019; Aydın ve Erünsal, 2019.

programının söz konusu olmadığını hatırlamakta yarar vardır. Zaman zaman genel bir çerçeve sunulmakla beraber okutulacak kitapların seçiminde dersin hocası muhayyerdi. Dolayısıyla müfredat, hocaların bilgi birikimine ve ilgi alanlarına göre değişiklik gösterebilirdi (Fazlıoğlu, 2013b, s. 213). Dahası, bu mektup, her ne kadar büyük çoğunluğu medreselerde ders kitabı olarak kullanılan eser isimleriyle yazılmış olsa da tamamının böyle oluşturulduğuna dair bir iddia veya emare de bulunmamaktadır. Bahsi geçen eserler o ilim ve kültür ortamında herkesin bilebileceği, tanıdığı eserlerdendir ya da müfredat dışında genel kültür için okunacak türdendir. Dolayısıyla mektuptaki eserleri, sadece ders kitaplarını değil Osmanlı ilmî/edebî kültürünü gösteren birer referans olarak kabul etmek daha isabetli olacaktır.

Kitap isimleriyle örülü başka edebî formlarla yazılmış parçalar da vardır. Örneğin Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (ö. 1194/1780) tertib-i ulum manzumesinde âlim olabilmek için okunması/özümsemesi gerektiğini düşündüğü eserleri sıralamıştır:

“İlm-i hikemden bil mantık akdem
İsâgocî bul hıfz it mukaddem
 Andan **Hüsâm Kâtî** görürsin
 Anunla **Muhyiddîn**'de yörürsin
 Oku **Fenârî**, **Kul Ahmed** işit
 Bil **Velediyye** âdâb ile git
Şemsiyye oku hem **Kutb-i mantık**
Dâvûd u **Seyyid** bil ol müdekkik” (Fazlıoğlu, 2005, s. 126-127)

Müderris Nebî Efendi-zâde (ö. 1200/1786), *Kasîde fi'l-kütübi'l-meşhûre fi'l-ulûm*'unda ilimleri belli bir sıra gözeterek başlıklandırmış, her bir ilim başlığı altında o ilimde okunması gereken kitapları zikretmiştir:

“İlm-i fıkıh
 Hem dahı 'ilm-i fıkıhdan **Mültekâ** ile **Dürer**
 Var 'amel eyle ikisiyle sana gayri yeter
 ...
 'İlm-i tefsîr
Kâzî Beyzâvî ile **Keşşâf**'a olgıl mu'tebir
 Bunları anlar isen gayri tefâsir elde bir” (Fazlıoğlu, 2003b, s. 196)

Anonim *Manzûme fi tertîbi'l-kütüb fi'l-'ulûm*, Osmanlı medreselerinde okutulan kitap isimleriyle yazılmıştır:

“**Emsile** ezber idüp süregör
Maksûd ile maksûduna iregör
İzzî okuyup kâideye giregör
Merâh'ı bir hoşça bilsen olmaz mı” (Fazlıoğlu, 2003a, s. 99)

Tüm bu örneklerle girişte bahsi geçen Yüsrî'nin naatı veya bu makalede incelenen mektup arasında önemli bir fark vardır: naat ve mektuptaki kitap isimleri tevriyeli olarak kullanılırken, ilim çevrelerinde okunulanları ortaya döken bu şiirlerde doğrudan ve yalnızca o kitaplar kastedilmektedir. Dolayısıyla bu iki türü birbirinden ayırmak daha doğru olur. Çünkü kitap isimleriyle yazılmış olsalar da tevriyeli metinlerin yazımı daha zorlayıcı olduğundan ayrı bir hüner/teknik gerektirmektedir.

Mektupta Zikredilen İlmî Terimler

Mektupta, medrese eğitiminden geçmiş Osmanlıların bildiği, farklı disiplinlere ait bazı ilmî terimler de kullanılmıştır. Ancak bunların da tıpkı kitap isimlerinde olduğu gibi terim anlamlarıyla değil, lugat anlamlarıyla kullanıldığı hatırdâ tutulmalıdır. Kelimelerin lugat anlamında nasıl kullanıldığı EK-2’de, terim anlamları ise takip kolaylığı olması açısından EK-1’de dipnotlarda verilecektir. Ancak burada da zikredilen terimleri kuş bakışı görmek yararlı olacaktır.

İlim	Terim
Arap Dili, Belâgatı ve Edebiyatı	Sarf, nahiv, sahih, salim, vaz’, terşih, aruz, muhtârât
Mantık	Tasavvurât, tasdikât
Fıkıh	Usûl, furû’, ferâiz, teâruz, tercih, tahiyât
Hadis	Ahz, istihrâc
Tasavvuf	Himmet, pîr-i tarikat, ru’yet
Dinler Tarihi	Yed-i beyzâ
Kitap Kültürü	Kitap, mushaf, hat, derkenar, kıl kalem, kalem işi, Yûsuf u Züleyhâ

Sonuç

Deneysel metinler, edebiyatta sınırların nasıl zorlandığını ve kendini sınırlayan şair veya yazarın edebî daire içinde kalarak bu sınırların zorluğunun üstesinden nasıl geldiğini gözler önüne seren dikkate değer metinlerdir. Bu makale de Osmanlı edebiyatındaki çok sayıda deneysel metnin yeni bulunmuş bir örneğini ortaya çıkarmıştır. Daha ziyade kitap isimleri ve kısmen ilmî terimlerle yazılmış bu mektup, hem bu unsurları çağrıştıracak hem de lugat manaları düşünülerek okunduğunda anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde kurgulanmıştır. Kitap isimlerinin zikredildiği başka şiirler bulunmakla birlikte bu mektuptaki gibi bir tevriyeli olarak kullanılmadıklarından mektubu ve söz konusu şiirleri edebî açıdan aynı kategoride değerlendirmemek gerekir.

Mektupta zikredilen 100’e yakın kitap isminin önemli bir kısmının Osmanlı medreselerinde okutulduğu bilinen kitapları işaret ettiği tespit edilmiş ve bir listesi çıkarılmıştır. Bununla birlikte medrese müfredatını inceleyen çalışmalarda rastlanmayan eserler de tespit edilmiştir. Tarih, coğrafya, tabakat, edebiyat alanında yoğunluk kazandığı gözlemlenen bu eserlerin aslında medrese müfredatında olması beklenmeyen, fakat genel kültür açısından besleyici, bilgi ve görgü arttırıcı ve en azından 18. yüzyıl ilim ve kültür çevrelerinde okunan eserler sınıfına girdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla mektuptaki eserleri salt medrese müfredatına indirgemek yerine, onu da içine alan, dönemin kitap kültüre dair kapsamlı bir vesika olarak kabul etmek daha isabetli olacaktır.

Kaynakça

Ahmed, S. ve Filipovic, N. (2004). The Sultan’s Syllabus: A Curriculum for the Imperial Ottoman Medreses Prescribed in a Ferman of Qanuni I Süleyman, Dated 973 (1565). *Studia Islamica*, 98(99), 183-218.

- Anonim (?). *Mektup*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. NEKTY09562. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty09562.pdf> [Erişim Tarihi: 19. 08. 2023].
- Artun, E. (2007). Türk Halk Kültüründe Hıdrellez. https://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_turk_halk_kulturunde_hidrellez.pdf [Erişim Tarihi: 21. 08. 2023].
- Aydın, B. ve Erünsal, İ. (2019). Tereke Kayıtlarına Göre Osmanlı Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar (XVII-XX. Yüzyıllar) (s. 174-203). *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri: Şahıslardan Eserlere, Kurumlardan Kimliklere* (haz. İsmail E. Erünsal). 2. bs. İstanbul: Timaş.
- Ceyhan, S. (2010). Taç. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 39, s. 363-365). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ciğa, Ö. (2020). Deneysel Edebiyat Yönüyle Müstakil Bir Şiir Risâlesi: Cemâlî'nin (Bâyezîd) er-Risâletü'l-Acîbe fi's-Sanâyi' ve'l-Bedâyi' Adlı Eseri. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 431-480.
- Çetin, N. M. (1991), Aruz. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 3, s. 424-437). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çörtü, M. M. (2006). *Sarf-Nahiv-Edatlar*. 6. bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Egüz, E. (2021). Cemâlî'nin Yedi Vezinle 98 Şekilde Okunan Bir Beyti. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-34.
- Ekinci, R. (2015). Sevgiliye ve Dost(lar)a Mektuplar: Münşeât-ı Nahîfi. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 54, 239-287.
- Emiroğlu, İ. (2004). *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis.
- Ergün, M. (1996). Ders Programları ve Ders Kitapları Tarihi-I: Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları. *A. K. Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1, 7-37.
- Erdoğan, M. (2013). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. 4. bs. İstanbul: Ensar.
- Fazlıoğlu, Ş. (2003a). Manzume fi Tertîb el-Kutub fi el-Ulûm ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(1), 97-110.
- Fazlıoğlu, Ş. (2003b). Nebî Efendi-zâde'nin Kasîde fi el-kutub el-meşhûre fi el-ulûm'una Göre Bir Medrese Talebesinin Ders ve Kitap Haritası. *Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 3, 191-221.
- Fazlıoğlu, Ş. (2005). Ta'lîm ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı. *Dîvân İlmî Araştırmalar*, 18(1), 115-173.
- Harman, Ö. F. (2013). Yed-i Beyzâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 43, s. 376-377). İstanbul: TDV Yayınları.
- Hızlı, M. (2008). Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 25-46.
- İzgi, C. (1997). *Osmanlı Medreselerinde İlim I-II*, İstanbul: İz.
- Kaçar, H. İ. (2011). Terşîh. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, s. 516). İstanbul: TDV Yayınları.

- Kesik, B. (2020). Rev'î Hâcib-zâde Mehmed Rev'î Efendi. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/revi-hacibzade-mehmed-revi-efendi> [Erişim Tarihi: 15. 08. 2023].
- Koçoğlu, T. (2016). Deneysel Edebiyat Yönüyle Divân Şiirinde Bir Tarz: Gazel-i Musanna' Yahut Gazel Ender Gazel. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi Prof. Dr. Mine Mengi Özel Sayısı*, 2/5, 336-342.
- Koncu, H. (2013). Yûsuf ve Züleyhâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 44, s. 38-40). İstanbul: TDV Yayınları.
- Köksal, M. F. (2019). Klasik Türk Edebiyatının Sıra Dışı Örneklerini Toplayan İlginç Bir Şiir Mecması: Mecmû'a-i Nevâdir. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ'a Armağan*, 3(4), 84-123.
- Muhacir, E. (2013). XVII. Yüzyılda Üsküdar'da Kitap Kültürü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Öktem, N. (2017). XVIII. Yüzyıl Galata Terekelerine Göre Osmanlı'da Kitap Kültürü. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Özdemir, İ. (2021). Bir Dil Bilimi Olarak Vaz' İlmi ve Tarihsel Gelişimi. *İslâm'da Medeniyet Bilimleri Tarihi* (C. I, s. 317-372). (ed. Recep Şentürk vd.). İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi.
- Özönder, H. (2003). *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları, Deyimleri, Terimleri Sözlüğü*. Konya.
- Şenödeyici, Ö. (2012). *Osmanlı'nın Görsel Şiirleri*. İstanbul: Kesit.
- Şentürk, A. A. (2017). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*. C. 2, İstanbul: OSEDAM.
- Şentürk, L. (2003). Madde Madde OuLiPo. *Kitap-lık: YKY Aylık Edebiyat Dergisi*, 10(60), 58-67.
- Şeşen, R. (2018). Osmanlılar Devrinde İlimler ve Osmanlı Medreselerinde Okutulan Kitaplar. *Tarihin Peşinde Bir Ömür: Abdülkadir Özcan'a Armağan* (s. 561-570). (haz. Hayrunnisa Alan vd.). İstanbul: Kronik.
- Tak, E. ve Bilgin, A. (2019). XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme). *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 19, 183-236.
- Topal, A. (2017). Deneysel Yönüyle Müselsel Gazel. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 165-178.
- Topuzoğlu, T. R. (2020). Muhtârât. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 31, s. 55-56). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tökel, D. A. (2010). *Deneysel Edebiyat Yönüyle Divan Şiiri*, Ankara: Hece.
- Turan, F. A. (2008). Anadolu'daki Hıdırellez Kutlamalarına Dair İnanmalar, Ritüeller, Yasaklar ve Yaptırımlar. *Gazi Türkiyat Dergisi*, 2, 91-100.
- Uğur, M. (1992). *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (1998). Hizb. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 18, s. 182-83). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı.
- Yılmaz, A. (2004). *Türk Kitap Sanatları Tabir ve İstılahları*, İstanbul: Damla.

EK-1: Orijinal Metin¹⁸

Fazîletlü ‘aţûfetlü aḡ-i âhîrüm, sultânüm efendi ḡazretlerinüñ **mecma‘u'l-bahreyn**-i fazl u ‘irfân ve *muḡtârât*¹⁹-fuzalâ olan meclis-i **hidâye** vü ‘inâyelerine ve ḡuzûr-ı ‘azîzlerine *ferâ‘iz*²⁰ zimmetimiz olup **tuḡfetü'l-kibâr dürer**-i de‘avât-ı **kâfiye-i ḡışn-ı ḡaşn** ve **gurer**-i *taḡiyyât*²¹ **şâfiye-i nûri**’-ayn ithâfı **nihâyesinde mülteḡa’-ebḡur** ve **şemsü’-me‘arif** olan ṡab‘-ı **delâ‘ili’-ḡayrât**ları istifsâr kılınur. **Binâ**-i vücûd ve zât-ı **cihân-nümâ**larınıñ ‘avâmil-i ekdârdan **viḡâye** buyurılıp **maḡşûd**larına **ṡariḡat-i Muḡammediyye** üzre nâ‘il olup **iḡyâ-i ‘ulüm** eylemeleri ḡadî’l-ḡacâtdan **ḡülâşa**-i merâmımızdur. **Keşşâf**-ı müşkilât Bârî te‘âlâ **ekmel**-i ḡabûle ḡarîn eyleye. Eger *naḡv*-i²² birâderden istiḡbâra *şarf*-i²³ *himmet*²⁴ buyurılır ise vücûdımız **gülistân**-ı ḡayâtta *şahîḡ*²⁵ u *sâlim*²⁶ ve **ta‘lîm-i müte‘allim** ile **cevâhir**-i İslâma ‘imâd virüp **teḡzîb**-i ḡulûb ile **şir‘a-i İslâmı taḡşîle** sâ‘î bilesiz. ṡaraf-ı şerîflerinden **tuḡfetü’l-mülûk** olmaḡa şâyân bu def‘a vürûd iden **kenzü’l-ḡakâyık ve keşfü’l-deḡâyık tezkiretü’ş-şu‘arâya ḡavâ‘idü’l-i râbı terciḡ**-i²⁷ beyyinât ile müreccaḡ tezkirelerinde ḡaṡ‘-ı *te‘ârüz*²⁸-beyyinât buyurılıp **şerḡ-i maḡâsîd** olunmuş ve **Mîr ḡüseyn mecma‘u’l-fuşûleyn** olan baḡcemüze teşriḡlerinden istiḡbâr buyurılmış. **Tenvîrü’l-ebşâr-ı ḡav’-ı nehârda** gider gelür, leyâlîde kendüye **mevâkıf** itmişdür. ḡaḡḡ-ı **miftâḡı** ḡacib-zâdedür lâkin rûz-ı ḡızr gelmekle baḡcemiz uşurasız²⁹ maṡrûşa³⁰ döndi, ot basdı. **Fuşûş-ı hedâyâ ḡânün** üzre **tavzîḡ** u **telvîḡ** u **tenḡiḡ** kılınmış. Cümle **işârâtına uşûhyle**³¹ *furû‘*yle³² ittilâ‘ ḡaşıl itdüm. ḡaḡḡ budur ki **baḡr-i râ‘iḡ**-i ḡalem-i **şâ‘ibün terciḡ**³³ itdigi **cevheri-i kelimât-ı ḡayriyyesi** ne **muṡavvel** ne **muḡtaşar**, belki **muḡtaşar-ı munteḡâ** olmaḡla **enmüzeḡü’l-lebîb**, miḡdârı mizâc-ı birâdere **şifâ‘u’l-ḡulûb**, **ḡizb-i a‘zam** gibi küşe-i destâre *vaz*³⁴ olunmuşdur. Lâkin **ḡâyetü’l-beyânı zât-ı mezbûruñ taḡvîmü’l-ebdânına** vü seyrine müte‘allıḡ ve **hedâyâ ḡuşûşına ṡa‘n ve eḡbâh-ı nezâ‘irini** zihni bârîk-**ḡayâlîleri** mişâl ve **emsile**siyle şuver-i **şehnâme** mişillü teḡşîrini

¹⁸ Kitap isimleri çok sık geçtiği için metinde bulunduğu yerlerin daha net görülebilmesi amacıyla italik yerine koyu olarak gösterilmiştir. Daha az yekun tutan terimler ise kitap isimleriyle karıştırılmaması için italik gösterilmiştir.

¹⁹ *Muhtarat*, manzum ve mensur seçme metinlerin derlendiği kitap, antolojinin Arap edebiyatındaki karşılığıdır (Topuzoğlu, 2020).

²⁰ *Ferâiz*, İslam fıkında miras hukuku anlamına gelir (Erdoğan, 2013, s. 140).

²¹ *Tahiyyat*, kelimesinin müfredi tahiyye, selam vermek anlamına gelir (Erdoğan, 2013, s. 535).

²² *Nahiv*, kelimenin cümle içindeki konumu ve irabından/harekelendirilmesinden (sentaks) bahseden ilimdir (Çörtü, 2006, s. 13).

²³ *Sarf*, kelimelerin şekil değişimlerinden (morfoloji) bahseden ilimdir (Çörtü, 2006, s. 13).

²⁴ *Himmet*, (1) bir şeyi elde etmek için tüm gücüyle Allah’a yönelmek, (2) saf ve iyi niyet, (3) ermişlerin dilediklerini gerçekleştiren manevi güçleri anlamlarına gelir (Uludağ, 2012, s. 170).

²⁵ *Sahîh*, Arapçada aslı harfleri arasında illet harfi bulunmayan fiillere denir (Çörtü, 2006, s. 106).

²⁶ *Sâlim*, aslı harflerinde illetli harfin yanı sıra, hemze ve sonunda aynı harften iki tane bulunmayan fiillere denir (Çörtü, 2006, s. 106).

²⁷ *Terciḡ*, vasıfça müsavi iki delilden birinin diğerine üstünlüğünü kanıtlamaktır (Erdoğan, 2013, s. 569).

²⁸ *Te‘ârüz*, bir husustaki delillerin birbiriyle çelişmesidir (Erdoğan, 2013, s. 552).

²⁹ Bu kelime te harfiyle yazıldığında tıraş aleti ustura, tı harfi ile yazıldığında ise efsane, masal anlamına gelir. Burada tıraş aleti, yani bir kesicinin bahçeye uygulanmasından bahsedilmesi daha makul görünmektedir. Kelime burada ve daha sonra tekrar geçtiği yerde tı harfiyle yazılmış olmakla birlikte, geleneğe tı harfi şekil itibarıyla usturaya benzetildiği için (Yılmaz, 2004, s. 354) müellif veya müstensih tarafından böyle bir tasarrufla bulunulması muhtemeldir.

³⁰ Bu kelimenin yazımında da bir önceki ustura kelimesinin yazımında olduğu gibi bir tercihte bulunulmuştur. Kast edilen ve anlamlı olan, Farsça terâşiden kökünden türeyen ve fazlalıkları yontmak anlamına tıraş kelimesi te ile yazılmaktadır. Fakat metinde tı harfi ile yazılmıştır.

³¹ *Usûl-i fikh*, İslam hukukunu anlama ve araştırma yöntemi, münferit olaylar hakkında hüküm çıkarabilmenin metodunu bildiren kurallar bütünü anlamına gelir. (Erdoğan, 2013, s. 144)

³² *Furû‘-ı fikh*, doğrudan fikhî olaylara verilecek hükümleri kapsar (Erdoğan, 2013, s. 149).

³³ *Terciḡ*, Arap belâgatında müstakil bir sanat olmamakla birlikte edebî anlam kazanacak başka bir kelimeyi destekleyici ögedir (Kaçar, 2011).

³⁴ *Vaz*, lafız ile mana arasındaki irtibatı sağlayan tüm unsurların zihinde işleyiş biçimini konu edinen ilim dalıdır (Özdemir, 2021, s. 368).

*taşavvurât*dan³⁵ *taşdîkâta*³⁶ belki hâlden kâle getirilmiş, ol **şakâyık**-ı **meşâriḳ** ve ol **mişbâḥu'l-meşâbiḥ** bağçemüze **ṭavâli**'inde **ḥadîkatü'l-vüzerâ** belki ḥadîka-i 'ulyâ olup **mepsûṭî** fidanlar **Yûsuf u Züleyhâ**³⁷ ve **envâr-ı Süheyli** târiḥlerini **tabşıra** vü *ru'yet*³⁸ ü lehçesinden bağçemüz **beḥçe** vü **merâḥ** olmuştur ve *müşaf-ı*³⁹ ḥüsn ve **ḥilye-i ḥâkânîs**inden olan **bedâyi**'in **beyt**

Ruḥ-ı dilberde şanma *ḥaṭṭ*-ı⁴⁰ müşki âşikâr olmuş
*Kitâb-ı ḥüsninüñ kalem işleridür*⁴¹ *der-kenâr*⁴² olmuş

beyti **şâhididür**. Eger *kıl kalemle*⁴³ **taḥrîr** olunmuş **maḳâmât-ı ḥarîriyi** mizânü's-şu'arâ ve **muḳanṭarât-ı zihn-ile zâtınüñ mirḳâtını** ve 'arûzün⁴⁴ **fâ'ik** olduğunu, belki *yed-i beyzâ*⁴⁵ ve sîmâ-i **muḡni'l-lebîb** olduğunu **ḳâmûs-ı taḥḳîḳden fütühât-ı ilâhî** ile *istihrâc*⁴⁶ buyursañuz edîb-i veşâyâ-yı *pîr-i ṭarîḳâ*⁴⁷ ve ḡâyetle **mu'înü'l-ḳudât** olursız. Zîrâ uşṭuranuñ zî-ḳıymeti girân-behâlusı olduğından, vaḳt ü hâle mâ-yeliḳ hediye olduğundan zuhûl olunmuş. Ḥaḳḳ te'âlâ **nuḥbe-i me'âşir-zâtınuzu mirḳât-ı sa'âdetde muḳîm ve imdâd-ı nefehât-ı tecelliyât ile minḥâc-ı âfiyetde şadru's-şeri'a** eyleye. Âmîn âmîn! Benüm sa'âdetlü sulṭânüm ḥazretleri zuhûr ideli ortada **ḳîl ü ḳâl** çoḡaldı. **Nuḥbe-i ḡayb-bîn** olan kütübḥâne-i zamîrlerinden **sevâd-ı ḳayyime aḥzı**,⁴⁸ *fürû'*larıyla cevâb zuhûr itmesi **münye-i iḥtişâşımdur**. Geldikde ol daḥı **tâcü's-şeri'a** gibi mükerrem ḥıfz olunur. Bâḳî du'â.

EK-2: Metnin Modern Türkçeye Çevirisi⁴⁹

Kıymetli, merhametli, ebedi kardeşim, sultanım efendi hazretlerinin **hüner ve marifet denizlerini kendinde toplayan**, [kendisi gibi] erdemlilerin *beḡenip [raḡbet ettiḡi]*, **doḡruluk ve lütuf** [makamı olan] meclislerine ve yüce huzurlarına [yönelik yapılması] *farz olan işler* bizim boynumuzun borcudur. **Zariflerin hediyesi olan, sağlam bir kale [olarak] yeterli dua incilerini ve göz aydınlığı [olarak] kâfi derece selamların parlaklığını** takdimden **sonra** [hüner ve marifet] **denizlerin[in] birleştiḡi yer ve ilim**

³⁵ *Tasavvurât*, günümüzde kavramlar mantığı olarak adlandırılan ve beş tûmeli (cins, tür, ayırım, hassa ve ilinti) inceleyen mantık alanıdır (Emiroḡlu, 2004, s. 28).

³⁶ *Tasdikât*, önermeler, kıyas, burhan, cedel, hitabet, şiir ve safsatayı inceleyen önermeler mantığıdır (Emiroḡlu, 2004, s. 29).

³⁷ *Yûsuf u Züleyhâ*, belli bir eser deḡil, bu konu ve başlıkta yazılmış bütün edebî ürünlerin müşterek ismidir (Koncu, 2013).

³⁸ *Ru'yet*, cennette Allah'ın görülmesi ve ilahi tecellileri gönül gözüyle seyretmek anlamlarına gelir (Uludaḡ, 2012, s. 301).

³⁹ *Müşaf*, kitabın eş anlamlısıdır, müşaf-ı şerif denildiḡinde ise Kur'an-ı Kerîm anlaşılır (Yılmaz, 2004, s. 237).

⁴⁰ *Hat*, Arap alfabesinin belli ölçülerde sanatlı bir şekilde yazılmasıdır (Yılmaz, 2004, s. 111).

⁴¹ *Kalem işi*, aḥşap ve siva gibi yüzeylere boyalarla yazı ve desen çizme sanatıdır (Özönder, 2003, s. 100).

⁴² *Der-kenâr*, sayfa düzeninde asıl yazının üstüne, altına veya yanına yazılan, unutulmuş kısımları veya asıl yazıyı daha da açan hususları içeren çıkma yazıdır (Yılmaz, 2004, s. 67).

⁴³ *Kıl kalem*, tezhip ve minyatür gibi sanatlarda ince çizgiler çekmek için tek kıldan yapılan fırçadır (Özönder, 2003, s. 110).

⁴⁴ *Aruz*, hecelerinin uzunluk-kısalık ya da açıklık-kapalılığına göre uyumlanan, Arap edebiyatı menşeli bir nazım ölçüsüdür (Çetin, 1991).

⁴⁵ *Yed-i beyzâ*, Hz. Musa'ya verildiḡi hem Tevrat'ta hem Kur'an'da anlatılan bir mucizedir. Kelime olarak beyaz el manasına gelen bu ifade ıstılahta, Hz. Musa'ya insanların inanması için koynuna sokup çıkardıktan elinin beyaza dönüşmesini ve aynı işlemi tekrar yapınca eski haline dönmesini anlatır (Harman, 2013).

⁴⁶ *İstihrâc*, bir ravinin daha önce kitaplarda senetleriyle rivayet edilmiş hadisleri farklı bir tarikten alıp kendi senediyle rivayet etmesine denir (Uḡur, 1992, s. 168).

⁴⁷ *Pîr-i tarikat*, tarikat kurucusunu ifade eder (Uludaḡ, 2012, s. 287).

⁴⁸ *Ahz*, hadis ilminde ravinin muhaddisten hadis alıp rivayet etmesi anlamında bir terimdir (Uḡur, 1992, s. 19).

⁴⁹ Orijinal metinde kitap isimleri ile terimlerin yazımı ile ilgili usul burada da aynen tatbik edilerek ilgili unsurların neye tekbül ettiḡi gösterilmeye çalışılmıştır. Metnin modern Türkçeye çevrimini kontrol edip deḡerli önerilerde bulunan doktor adayı Ercan Akıyol'a çok teşekkür ederim. İsbetsiz tercihler varsa bunlar elbette bana aittir.

güneşi olan, **hayırlı işlere rehberlik** yapmak tabiatında olan [zatınızın] hâinden sual edilir. Varlık **binalarının**⁵⁰ ve **cihana ayna tutan** zatlarının kederlere **yol açan şeylerden korunup kollanmaları** ve **gayelerine Muhammed [peygamberin] yolu** üzere ulaşip **ilmî çalışmaları ihya** etmeleri herkesin ihtiyacını gideren [Allah'tan] isteğimizin **özünü** oluşturur. Her nevi müşkülü **kolayca keşfeden**, her şeyi münasipçe yaratan yüce Allah [duamızı] noksansız bir kabule yakın eylesin. Eğer biraderin *ahvalinden* haber almak *murat edilirse* varlığımız hayatın **gül bahçesinde sağ ve salimdir**. **Talebelere ders vermek** suretiyle İslam'ın **cevherlerine destek** olup kalpleri **temiz kılarak İslam dinini** öğrenmeye gayret ettiklerini bilirsiniz. Yüce zatınızdan gelmekte olan, **hükümdarların hediyesi** olmaya yaraşır hediyelerden bu sefer, **hakikatler hazinesi ve ancak büyük bir dikkatle fark edilen incelikleri keşfeden şairler tezkiresine**, *tercih* edilen şahitler⁵¹ nedeniyle **açıklama dayanakları** üstün tutulan pusulalarında delillerin *çatışmasına* son verilip **maksatlar açıklanmış ve mevsimleri buluşturan bahçemizi**⁵² **Mir Hüseyin'in** teşrif edip etmedikleri öğrenilmek istenmiş. [O] **gündüzün gözleri kamaştırın ışığında** gider gelir, gecelerde kendine [bahçemizi] **durak** edinir. [Bahçemizin] **anahtarının** sorumluluğu Hâcib-zâde'dedir, lâkin Hıdrellez gelmekle bahçemiz usturasız tıraş edilmiş bir kimseye döndü, ot bastı. **Hediyelerin özü, kurallara göre fazlalıklardan arındırılarak açıklanmış**. Bütün **işaretlerine, ana hatları ve incelikleriyle vâkıf** oldum. Gerçek şudur ki *isabetli* [sözler yazan] kalemin **saf denizinin sızdırdığı makbul kelime cevherleri** ne **uzun** ne **kısa**, belki varabileceği **son noktanın** özeti olmakla **zeki kimselerin numunesi** ve biraderin mizacına **gönül şifası** [verecek miktarda olmuştur ve] **hizb-i azam** gibi sarığın köşesine *konulmuştur*.⁵³ Lâkin **açıklamanın gayesi** bahsi geçen **zatın bedenlerinin**⁵⁴ düzeni ve seyriyle ilgili ve **hediyelerin** keyfiyetine kınama ve **nazirelerinin benzerlerini** ince hayal belleği misal ve **örnekleriyle Şehnâme** resimleri gibi çoğaltılmasını *zihinde canlandırmaktan kesin doğrulamalara*, belki halden söze dökülmüştür. O **doğu şakayıkları** ve o **kandillerin kandili** bahçemize **doğduğunda** [bahçemiz] **vezirlerin bahçesi** [gibi], belki de en yüksek bahçe olur. **Açılmış fidanlar**,⁵⁵ **Yusuf ile Züleyha** ve **Süheyl yıldızının ışıklarının tarihlerini temaşa ve idrak etmeye vesile** olmasından ve [bunu] **söyleyiş tarzından**, bahçemiz **güzel ve rahat** bir yer olmuştur. Şu beyit, güzelliğinin *kitabından* ve **hakanlara has süsünden** olan **nadir güzelliklerin şahididir**:

Sanma ki gönlü kendine çeken güzelin yanağında misk kokan *çizgiler* aşikâr olmuş
[O görünen çizgiler] *güzellik kitabının kenarına düşülmüş not* gibi olan kalem işleridir

Eğer *tek kılı fırça* ile **yazılmış ipeksi**⁵⁶ **hikâyeleri şairlerin ölçüsü** ve zihin köprüleri ile zatının **derecesini** ve *derecesinin daha üstün* olduğunu, belki *yed-i beyza* olduğunu ve akıllı kimseleri **bilgiye doyurduğunu**, hakikat **denizinden ilahi yardımlarla çıkarmak istesiniz, tarikat pirinin** vasiyetlerinin edibi ve pek tabi **kadınların yardımcıları** olursunuz.

⁵⁰ Bununla vücut kastedilmektedir.

⁵¹ Beyyinat kelimesi deliller, şahitler anlamına gelmektedir. Burada şahit kelimesini, dile getirilen bir ifadeyi güçlendirmek amacıyla güvenilir bir eserden dayanak olarak getirilen misal anlamında kullandım.

⁵² "Mecma'u'l-fusûleyn olan bağçemüze" ifadesini iki türlü çevirmek mümkündür: hem mevsimleri kendinde toplayan, buluşturan hem de bahçe metaforuyla anlatılan kütüphanedeki kitapların fasıllarını bir araya getiren.

⁵³ Hizb, daha çok tasavvuf çevrelerinde okunan, Arapça kısa ve secili cümlelerden oluşan dualardır. İnsanların türlü sıkıntılarının giderilmesi amacıyla çeşitli hizbler kaleme alınmıştır. Hizb okuyan insanlar sevgi ve hürmet besledikleri hizbleri hat, tezhip ve cilt sanatlarıyla birer sanat eserine dönüştürmüşlerdir (Uludağ, 1998). Burada da sarığa sarma, bir bakıma baş üstünde taşıma ifadesinin bulunması da bahsedilen hürmetin başka bir göstergesi olarak nitelenebilir.

⁵⁴ Burada kitaptan insan gibi bahsedildiği için beden kelimesi kullanılmış, fakat aslında söz konusu bir kitap olduğu için bedeni cilt olarak düşünmek gerekir.

⁵⁵ Bununla sayfaları açılmış, okunmakta olan kitapların kastedildiğini söyleyebiliriz.

⁵⁶ Gönül okşayan da denilebilir.

Zira usturanın kıymetlisi çok pahalı olduğundan, ayrıca zamana ve duruma uygun hediye olsun diye [gönderimi] geciktirilmiş. Yüce Allah **güzide** bir **nişane** olan zatınızı saadet makamında kalıcı, **tecelli esintilerinin** yardımı ile sağlık ve huzurun **geniş ve açık yolunda başı çekenlerden** eylesin. Amin amin! Benim saadetli sultanım hazretleri ortaya çıktığından beri ortalıkta dedikodu çoğaldı. Gözle görülmeyenleri gören [Allah'ın] seçtiği gönlünün kütüphanesinden doğru **yazıları** *almasını*, *tali meseleleri* de dahil cevaplamasını şiddetle **arzularım**. Gelince o dahi **şeriat tacı**⁵⁷ gibi hürmetle korunur. Dua daima.

⁵⁷ Tasavvufi gelenekte farklı tariklerin kendilerine mahsus taçları bulunur. Ayrıca bir şeriat tacı bulunmamakla birlikte bu taçlarda şeriatı temsil eden unsurlar da yer alır (Ceyhan, 2010). Burada tarikattan daha kapsayıcı bir olgu olan şeriata vurgu yapılması gelecek mektubun ya da kitabın o nispette, daha fazla hürmet ile korunacağını anlatma gayesine matuf olabilir.